

օգտագործելու Լինչի նման օտար վստահելի ուղեգիրներու տեղադրութիւնը եւ նկարագրութիւնը: Էջ 221-ով կ'աւարտի Տաքութեան եւ կը սկսի Մակայ աշխարհի բերդերը: Միայն չորս բերդ կը յիշուի հոս: Յետոյ՝ Կորճէք եւ Պարակաշայք:

Էջ 251-ով կը սկսին Վասպուրականի բերդերը եւ էջ 346՝ Սիւնեաց բերդերը: Հոս երբ հեղինակը կը խօսի Բղենոյ բերդին մասին, ըստ երևոյթին միայն գիտէ որ Նորավանք լոկ Վայոց ձորի մէջ է, մինչ կայ եւ Բղենոյ Նորավանք՝ ուր անտարակոյս գրուած է փոստկրեայ կողքով Աւետարանը եւ մանրանկարուած:

Էջ 470՝ կը տրուին Փայտակարանի բերդերը, յետոյ Ուտիք, Գուդարք: Երբ Հայր Միքայէլ կը խօսի Կայեան բերդի մասին (էջ 537), կ'ըսէ. «...յունասէր կուսակցութեան գլուխ Գրիգոր Մագիստրոսը...»: Ասիկա ճիշդ է: Գրիգոր Մագիստրոս յունասէր չէ եղած եւ ընդդիմացած է Բիւզանդական տնիսնէմ քաղաքականութեան՝ Հայաստանը դրուելու: Էջ 541՝ դարձեալ «յունասէր Հայ իշխաններուն» մէջ կը դասէ Մագիստրոսը: Էջ 573, յանկարծ բերդերու մասին խօսելու տեղ հեղինակը կ'անցնի «Զաքարէ եւ Իւանէ իշխաններ», զժրաստարար առանց նոր բան մը աւելցնելու Երկայնարագուկ այս իշխանական տան ծաղման եւ զարգացման մասին: Բոլորովին մտադածին է Վարդան վարդապետի վերադրել որ «Վարդան հոս ի Քուրդ ազգէ բսելով՝ կ'ակնարկէ անոնց Կորդուաց աշխարհէ եկած ըլլալուն»: Վարդան պարզապէս Զաքարէ եւ Իւանէ «ի Քուրդ ազգէ» կ'ըսէ, առանց ինչ «ակնարկելը» յայտնելու: Ամէն պարագայի տակ Երկայնարագուկ տան ծաղումը կը կարօտի նոր փաստերու՝ մերժելու համար վերջնական կերպով անոնց «ի Քուրդ ազգէ» չըլլալը: Սարգիս Բ-ի արձանագրութեան մէջ իրենց նախահայրը Սուրբ չի յիշուիր, դուք է անոր քրիստոնէացած չըլլալուն համար: Սարգիս Ա-ի եղբայրը կը կոչուէր Քարիմ, որ կրնար նոյնիսկ քրիստոնէացած չըլլալ Սարգիս Ա-ի պէս: Նկատելի է որ թէ՛ Սուրբ եւ թէ՛ Քարիմ անունները չեն կրկնուիր Երկայնարագուկներու զերդաստանին մէջ, մինչ Զաքարէ, Սարգիս, Իւանէ կը կրկնուին: Իւանէ ինքզինք «Բաղրատունի» կը կոչէ, բան մը որ հաւանական կ'ըլլայ եթէ իր մայրը Բաղրատունի եղած է, թէեւ Քուրդ իշխանի մը ամուսնացած:

Էջ 608՝ կը սկսին Տալի բերդերը: Էջ 635-ով կը սկսին Այրարատի նահանգին բերդերը: Հոս խօսելով Արաշկերտի մասին, յոռաջ կը բերէ Կլափխոյի (Սպանական դեպան առ Թիմուր Լէնկ) Արաշկերտ այցելութեան նկարագրութիւնը, որմէ վերջ Հայր Միքայէլ կ'աւելցնէ. «Ապա հեղինակը (Կլափխոյ) կու տայ պատճառները՝ որով այս հրաշայի քաղաքը քարուքանդ եղեր է եւ ամալի, եւ անոր պատճառ կը համարի Բաղրատունի երեք եղբայրներ, Աշոտ, Գաղիկ եւ Յովհաննէս»: Կլափխոյի բով նման վկայութիւն չկայ: Ան պարզապէս արձապանդ կ'ըլլայ հայկական անմիտարանութեան վէպի մը՝ որ իմացած ըլլալու էր հայերէ, ուր կը պատմուէր որ «Այս Մեծն Հայաստանի երկրին մէջ նախապէս եղած է զօրաւոր թագաւոր մը նշանաւոր, բոլոր երկրին տէրը, որ իր մահուան ատեն երեք որդի թողուց, եւ իր կտակով Հայաստանը բաժնեց երեքին միջեւ սապէս: Երեցագոյնին թողուց Արաշկերտի քաղաքը շրջակայ երկրներով, յաջորդ որդւոյն ան թողուց Անի քաղաքը իր պատով, եւ իր երրորդ որդւոյն Երզնքումը... եւայլն...»: Հոս ոչ մէկ խօսք կայ Բաղրատունի երեք եղբայրներու մասին (Աշոտ, Գաղիկ եւ Յովհաննէս):

ԼՅ 943ով կ'աւարտի աշխատութիւնը եւ անկէ վերջ կու գայ «Յանկ յատուկ անուններու» :

Բաղմաշխատ կոթողային գործ մըն է Հ. Միքայէլ Վ. Յովհաննէսեանի «Հայաստանի բերդերը» աշխատութեան Ա. հատորը: Նիւթին զգուարութիւնը կարելի է հարեւանցի քանի մը տողերով ներկայացնել: Պէտք է մոռնալ որ պատմական Հայաստանի մեծապոյն մասը զուրկ է զիտական տեղադրութենէ, բաղմաթիւ կարեւոր տեղեր չեն պեղուած, որով անոնց ճշգրտմը կարելի է, մեր մասենադրական տեղեկութիւնները կցկոտուր են եւ շատ անգամ բոտ երեւոյթի հակասական: Այսպիսի նիւթերով Հայր Միքայէլ իրապէս հրաշք գործած է իր մեղի տուած այս վաստակաշատ հատորով: Անտարակոյս որ յիշելի շատ կէտեր կան: Կան նաեւ մոռացումներ կամայ թէ ակամայ: Օրինակ, Բարձր Հայքի մէջ ասանց տարակոյսի շատ աւելի բերդեր եղած պէտք է ըլլան, ինչպէս նաեւ Տայք, սակայն ատոնք անծանօթ կը մնան մեղի: Յետոյ Դսեղ, որ սպաստանեցաւ Մամիկոնեան ճիւղ մը (Տաշիր կամ Զորափոր գաւառ, Փուշարք), անտարակոյս պէտք է որ բերդ մը ունեցած ըլլայ զոնէ:

Մեծ դնահատանքով է որ կը փակենք հատորը: Նկարները բացառապէս ընտիր են եւ ներկայանալի մեր հրատարակութեանց համար: Տպագրութիւնը մաքուր: Դիտողութիւնները որ բրինք պարզապէս հեղինակին յողնութիւն եւ աշխատանք խնայելու համար է որ կատարեցինք: Որքա՞ն ցաւալի է որ մեր բերդերուն աւերակներուն զրեթէ ամբողջութեան չափապրութիւնները եւ յատկազօրծները բոյրորոյին պակսեր են հեղինակին, ինչպէս նաեւ ճարտարապետական տուեալներ: Կը խորհիմ որ ատոնք ամենակենսական նիւթեր են Հայաստանի բերդերուն ծանօթացման համար:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ